

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

ДЖАФАРОВА Марина В'ячеславівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС

УДК 342.565

Стаття посвячена дослідженню категорії адміністративної процесуальної правосуб'єктності, її поняттю, содержанию, значенню і ролі в адміністративному судопроизводстве України. Определяются особенности реализации адміністративной процесуальной правосуб'єктності сторонами адміністративного процесса и другими лицами, участвующими в деле.

Ключові слова: адміністративна процесуальна правосуб'єктність; суб'єкти адміністративного процесу; права та обов'язки.

Наука адміністративного процесуального права із вступом у дію Кодексу адміністративного судочинства (надалі – КАС) України зазнала суттєвих змін: триває перегляд її принципів, основних інститутів, обґрунтовуються нові погляди щодо природи адміністративно-процесуальних норм і відносин. Названі перетворення безпосередньо торкнулися і основних учасників адміністративного процесу, зокрема їх процесуального статусу. На сьогоднішній день можна констатувати, що у юридичній літературі приділяється достатньо уваги вивченню процесуального статусу органів судової влади та учасників адміністративного процесу, про що свідчать публікації та матеріали науково-практичних конференцій О.В. Кузьменко, А.Т. Комзюка, В.М. Бевзенка, І.І. Діткевич, Р.С. Мельника, В.С. Стефанюка, Н.В. Александрової, Р.О. Куйбіди, О.П. Рябченко, А.В. Руденка та інших. Однак зміст, структура та особливості реалізації адміні-

стративної процесуальної правосуб'єктності не знайшли свого належного висвітлення. У зв'язку з цим, особливого значення на сьогоднішній день набуває з'ясування особливостей реалізації адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єктами адміністративно-процесуальних правовідносин, розкриття їх процесуальної ролі в адміністративному судочинстві.

У межах загальної проблеми щодо встановлення правового статусу учасників адміністративного процесу постає необхідність опрацювання наукових підходів щодо визначення категорії «правосуб'єктності», оскільки в юридичній літературі – і у сучасній вітчизняній, і в тій, яку успадкували від радянської правничої науки, існує безліч різних дефініцій зазначеного терміну. Для цього звернемося до напрацювань теорії права з цієї проблеми, окремих галузевих юридичних наук та порівняємо їх з положеннями науки адміністративного процесу.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику за редакцією академіка НАН України Ю. С. Шемшученка «правосуб'єктність» визначено як здатність фізичних і юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Правосуб'єктність фізичних осіб складається з їх правоздатності й дієздатності. В окремих випадках правосуб'єктність включає також деліктоздатність.

У юридичних осіб, як вказується у довідковому виданні, ця здатність виявляється у

їх компетенції, сукупності прав і обов'язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій.

До видів індивідуальної правосуб'єктності зараховано: 1) загальну – здатність особи бути учасником правових відносин взагалі; 2) галузеву – здатність особи бути учасником відносин, які регулюються нормами тієї чи іншої галузі права; 3) спеціальну – здатність суб'єкта бути учасником певного кола правовідносин у межах даної галузі права.

Окрім того, спеціальна правосуб'єктність має свої різновиди: а) активну правосуб'єктність, якою наділені носії владних повноважень; б) пасивну правосуб'єктність, яка надана підпорядкованим суб'єктам [1, с. 697].

Спробуємо порівняти загальноприйнятий підхід щодо сутності й змісту зазначеної категорії, яка існує у довідковому виданні, із тими, що представлені у навчальних джерелах.

За радянських часів у переважній більшості вчені ототожнювали поняття «правоздатність», «дієздатність» та «правосуб'єктність». Наприклад, А.В. Венедіков вказував на відсутність підстав для розмежування правоздатності та дієздатності, характеризував правоздатність (дієздатність), як здатність мати права та обов'язки, здатність бути самостійним носієм, суб'єктом цих прав та обов'язків [2, с. 86].

Пізніше А.В. Венедіков писав, що здатність бути носієм прав та обов'язків у різних областях правовідносин може бути визначена як його загальна правосуб'єктність; здатність бути носієм прав та обов'язків у певній області правовідносин – як його галузева правосуб'єктність: адміністративна, цивільна, трудова тощо. Загальна правосуб'єктність громадянина виявляється у галузевій правосуб'єктності [3, с. 17-28].

С.С. Алексєєв вказував, що правосуб'єктність є первинною ланкою юридичних норм, де визначається загальне юридичне становище суб'єкта – суб'єкти мають те чи інше відношення одне до одного. Визначав також правосуб'єктність як категорію, яка носить абстрактний характер і є потенційною спроможністю особи бути учасником правових відносин [4, с. 140].

Варто відмітити, що подібна характеристика правосуб'єктності детально відображає етапи реалізації правового статусу суб'єкта права. Проте, за такого підходу, звужується зміст самої правосуб'єктності.

Вчення про правосуб'єктність отримало свій розвиток і в інших галузях права, зокрема, у трудовому, цивільно-процесуальному праві. Наприклад, відносно поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності у науці цивільного процесуального права також не існує єдиної точки зору. Деякі вчені-цивілісти за радянських часів взагалі заперечували існування такої категорії, як «правосуб'єктність». Головними аргументами при цьому було те, що спроба введення в обіг ще одного процесуального терміну «правосуб'єктність» не вирішить практичних завдань цивільного судочинства.

Наприклад, А.К. Сергун вважав, що немає підстав виділяти правосуб'єктність окремим правовим інститутом, з іншого боку, не заперечував існування правосуб'єктності як суто теоретичного поняття [5, с. 90]. Подібне твердження, на нашу думку, є спірним, оскільки правосуб'єктність є правовим явищем, яке має науково-практичне значення принаймні тому, що є передумовою виникнення процесуальних правовідносин, розкриває правовий статус усіх суб'єктів процесуальної діяльності. Більш того, правоздатність, як і дієздатність, а також суб'єктивні права та обов'язки, є однією із складових частин правосуб'єктності.

Серед наукових робіт, підготовлених ученими нинішнього часу, відбувається розмежування понять правоздатності, дієздатності та правосуб'єктності, зокрема, чітко простежується тенденція виділяти загальну, галузеву й спеціальну правосуб'єктність.

Наприклад, С.С. Алексєєв вказує на конкретизуючу роль правосуб'єктності у механізмі правового регулювання, яка є засобом фіксування (закріплення) кола суб'єктів – осіб, які мають здатність бути носіями суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, і являє собою першу сходинку у процесі впровадження юридичних норм у соціальне життя. Галузеву правосуб'єктність визначає галузь законодавства, яка діє стосовно особи і, таким чином, конкретизує

коло правовідносин, у яких особа може брати участь. Правосуб'єктність виступає як особливе суб'єктивне право, яке входить до складу загальних правовідносин. При цьому суб'єктивні права за сутністю є нічим іншим як юридичними можливостями [6, с.380-381].

Окрім того, загальна правосуб'єктність, на думку С.С. Алексєєва, характеризує здатність особи у межах певної політичної та правової системи бути суб'єктом права. Галузева правосуб'єктність – це здатність особи бути учасником правовідносин у межах певної галузі права. Спеціальна правосуб'єктність визначає здатність особи бути учасником лише певного кола правовідносин у межах даної галузі права [6, с.383-386].

Що стосується поняття адміністративної процесуальної правоздатності та адміністративної процесуальної правоздатності, то їх зміст закріплений у ст. 48 КАС України. Так, здатність мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві (адміністративна процесуальна правоздатність) визнається за громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, органами державної влади, іншими державними органами, органами влади автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями (юридичними особами) (ч. 1 ст. 48 КАС України) [7].

Здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов'язки, у тому числі доручати ведення справи представникові (адміністративна процесуальна дієздатність), належить фізичним особам, які досягли повноліття і не визнані судом недієздатними, а також фізичним особам до досягнення цього віку у справах з приводу публічно-правових відносин, у яких вони відповідно до законодавства можуть самостійно брати участь (ч. 2 ст. 48 КАС України).

Здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов'язки, у тому числі доручати ведення справи представникові (адміністративна процесуальна дієздатність), належить органам державної влади, іншим державним

органам, органам Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування, їхнім посадовим і службовим особам, підприємствам, установам, організаціям (юридичним особам) (ч. 3 ст. 48 КАС України).

Аналіз положень ст. 48 КАС України дозволяє стверджувати, що адміністративна процесуальна правосуб'єктність – це категорія, що містить адміністративну процесуальну правоздатність та адміністративну процесуальну дієздатність. Наявність у певного кола осіб правосуб'єктності є необхідною умовою виникнення та розвитку адміністративного процесу за їх участю. Неправоздатна особа, особа обмежена у дієздатності чи взагалі визнана недієздатною не може виступати повноцінним учасником адміністративного процесу, її дії не викликають ніяких правових наслідків.

На сторінках сучасної юридичної літератури підкреслюється, що адміністративна процесуальна правоздатність – це здатність особи мати процесуальні права та обов'язки у сфері публічних відносин. Правоздатність починається з моменту народження громадянина, якщо це стосується фізичної особи, чи з моменту створення (а в деяких випадках реєстрації), підприємства, закладу, установи щодо юридичної особи. Припиняється правоздатність у разі смерті громадянина, якщо йдеться про фізичну особу, або реорганізації, ліквідації підприємства, установи, закладу [8, с. 78-79].

Адміністративна процесуальна правосуб'єктність, як загальна передумова правоволодіння та реалізація правового статусу учасниками адміністративного процесу, не може бути однаковою для всіх суб'єктів судового адміністративного процесу. Варто враховувати галузевий характер адміністративної процесуальної правосуб'єктності та її специфічний зміст, різні форми її реалізації суб'єктами спірних правовідносин. Це пояснюється тим, що всі вони володіють різними процесуальними правами та обов'язками, які притаманні тому чи іншому суб'єкту, із врахуванням конкретного процесуального становища, які вони займають в адміністративному процесі. Не у кожному адміністративному провадженні приймають участь одразу всі суб'єкти адміністративного процесу,

які є або особами, що беруть участь у справі, або особами, які сприяють здійсненню правосуддя. Це залежить від конкретної адміністративної справи, яка знаходиться у провадженні адміністративного суду. Наприклад, участь спеціаліста в адміністративному процесі необхідна лише у тому випадку, коли для повного та всебічного з'ясування всіх обставин у справі потребуються спеціальні знання та навички застосування технічних засобів (ч. 1 ст. 67 КАС України). Свідок залучається в адміністративний процес, як особа, якій можуть бути відомі обставини, що належить з'ясувати у справі (ч. 1 ст. 65 КАС України). Участь у процесі перекладача забезпечується адміністративним судом у тому випадку, якщо особа, що бере участь у справі, не володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство (ч. 1 ст. 68 КАС України).

Так, адміністративна процесуальна правосуб'єктність не обов'язково повинна поєднуватися в одній особі і складатися із адміністративної процесуальної правоздатності та адміністративної процесуальної дієздатності. Наприклад, фізичні особи завжди мають адміністративну процесуальну правоздатність, проте реалізовувати свої права та обов'язки може не кожна фізична особа. Так, інтереси фізичних осіб, які не досягли повноліття, а також інтереси фізичних осіб, визнаних судом недієздатними, як сторони чи третьої особи представляють в адміністративному процесі їх законні представники. Втім, до досягнення повноліття фізичні особи можуть самостійно реалізовувати процесуальні права та обов'язки у справах з приводу публічно-правових відносин, у яких вони відповідно до законодавства можуть самостійно брати участь (спори з приводу реєстрації зміни імені, одержання паспорта громадянина України).

Адміністративна процесуальна правосуб'єктність осіб, що сприяють здійсненню правосуддя (спеціаліста, свідка, перекладача тощо), навпаки, поєднує адміністративну процесуальну правоздатність та адміністративну процесуальну дієздатність, які складають органічну єдність, оскільки елементи адміністративної процесуальної правосуб'єктності названих осіб реалізову-

ються одночасно із вступом у судовий адміністративний процес: можливість володіння адміністративними процесуальними правами та обов'язками названих суб'єктів нерозривно пов'язана із здатністю та обов'язком їх мати.

Особливість реалізації адміністративної процесуальної правосуб'єктності органами та особами, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у суді, полягає у тому, що її обсяг відрізняється від обсягу правосуб'єктності інших осіб, які беруть участь у справі, і складається із компетенції, що включає сукупність повноважень, якими вказані органи та особи наділені діючим законодавством. Варто наголосити на тому, що органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у суді (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи), володіють безпосередньо комплексом відповідних прав та обов'язків, які складають сукупність повноважень, якими вони наділені відповідно до законодавчих актів.

Необхідно звернути увагу на те, що момент реалізації адміністративної процесуальної правосуб'єктності для суб'єктів адміністративного процесу неоднаковий у часі. Спочатку реалізується адміністративна процесуальна правосуб'єктність тією особою, яка звертається до суду з адміністративним позовом про захист прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин. Реалізація адміністративної процесуальної правосуб'єктності позивача являє собою прояв принципу диспозитивності, зміст якого полягає у можливості вільно розпоряджатися своїми правами щодо предмету спору [9, с. 111]. Прояв конкретної адміністративної процесуальної правосуб'єктності у подальшому визначає динаміку адміністративно-процесуальних правовідносин, тобто їх виникнення, розвиток та припинення. Початковим етапом виникнення адміністративно-процесуальних відносин є реалізація суб'єктами адміністративної процесуальної правосуб'єктності, яка виникає під час звернення з адміністративним позовом до суду та прийняття його суддею.

Адміністративна процесуальна правосуб'єктність відповідача реалізується після прийняття суддею позовної заяви, яка подана із додержанням вимог, встановлених ст. 106 КАС України. Якщо під час судового розгляду буде встановлено, що адміністративний позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовною заявою, то суд першої інстанції може за згодою позивача допустити заміну відповідача належним відповідачем. У тому випадку, якщо позивач не згоден на заміну відповідача іншою особою, суд може залучити цю особу як другого відповідача. Після заміни сторони розгляд адміністративної справи починається спочатку (ст. 52 КАС України).

Має свої особливості реалізація адміністративної процесуальної правосуб'єктності третіми особами, що вступають у адміністративну справу для захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів. Вони є особами, зацікавленими в розгляді судом адміністративної справи, адже на їх правове становище можуть вплинути результати розгляду справи адміністративним судом [10, с. 86].

Відрізняє третіх осіб від інших учасників адміністративного процесу і одночасно поєднує із сторонами наявність у цих осіб специфічної правової зацікавленості у результатах розгляду адміністративної справи. Саме специфічний інтерес і характеризує осіб, як третіх, відмежовує їх від сторін та інших суб'єктів спірних правовідносин.

Процесуальний статус третіх осіб, які вступають у справу, впливає на процедури вирішення адміністративної справи залежно від того, чи заявляють вони самостійні вимоги на предмет спору, чи ні.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, окрім власних повноважень, передбачених ст. 49 КАС України, наділені також правами позивача (ч. 1 ст. 51 КАС України). Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, мають лише ті права та обов'язки, що закріплені ст. 49 КАС України [11, с. 45].

Реалізація адміністративної процесуальної правосуб'єктності третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можлива лише при наявності двох умов:

1) наявність в особи, яка вступає у процес самостійних вимог, відмінних від претензій та доводів сторін адміністративного процесу; 2) існування дійсного зв'язку самостійних вимог особи із спірними правовідносинами.

Підставою вступу в адміністративну справу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, є недопущення ухвалення такої постанови адміністративного суду, яка може вплинути на їхні права, свободи, інтереси або обов'язки, погіршивши або обмеживши їх. Ця обставина підкреслює специфічність правового положення та правосуб'єктність третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору.

Отже, реалізація адміністративної процесуальної правосуб'єктності третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, можлива при умові наступних підстав: 1) відмінна юридична зацікавленість у результатах розгляду справи від позиції сторін адміністративного процесу; 2) наявність матеріально-правових відносин лише із тією особою, зі сторони якої третя особа залучається до справи; 3) відсутність матеріально-правових відносин із протилежною стороною.

Виходячи із правового положення, яке займає той чи інший суб'єкт у судовому процесі та завдяки реалізації адміністративної процесуальної правосуб'єктності, забезпечується можливість здійснення ними суб'єктивних прав та обов'язків у відповідній послідовності. Для кожного суб'єкта адміністративно-правових відносин адміністративна процесуальна правосуб'єктність визначає його місце у складі осіб, які беруть участь у справі, або інших осіб, які сприяють здійсненню правосуддя. Прояв конкретної адміністративної процесуальної правосуб'єктності забезпечується можливістю здійснення не всіх суб'єктивних прав та обов'язків, закріплених у нормах КАСУ, а лише належних тому чи іншому суб'єкту, із врахуванням його визначеного процесуального становища, яке він займає у судовому процесі.

Таким чином, адміністративна процесуальна правосуб'єктність є однією із передумов не лише виникнення адміністративних

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню категорії адміністративної процесуальної правосуб'єктності, її поняттю, змісту, значенню та ролі в адміністративному судочинстві України. Визначаються особливості реалізації адміністративної процесуальної правосуб'єктності сторонами адміністративного процесу та іншими особами, які беруть участь у справі.

SUMMARY

The article is devoted to the research of category of the administrative procedural legal subjectivity, its concept, maintenance, significance and place in the administrative proceedings of Ukraine. The features of realization of the administrative procedural legal subjectivity are researched, which is provided to sides and others persons, taking parts in administrative proceedings.

процесуальних правовідносин, але й правою можливістю реалізації конкретних процесуальних прав та обов'язків тим чи іншим суб'єктом спірних правовідносин. Суб'єкти адміністративного процесу можуть володіти адміністративною процесуальною правоздатністю та дієздатністю до виникнення судового розгляду адміністративної справи. Реалізовується адміністративна процесуальна правосуб'єктність лише при виникненні адміністративних процесуальних правовідносин і здійснюється по мірі вступу в адміністративний процес осіб, які беруть участь у справі, тобто у ході розгляду справи в адміністративному суді.

Література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка]. – К. : Юридична думка, 2007. – 992 с.
2. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность / А.В. Венедиктов. – Москва-Ленинград : Издательство АН СССР, 1948.- 840 с.
3. Венедиктов А.В. О субъектах социалистических правоотношений / А.В. Венедиктов // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 17-29.
4. Алексеев С.С. Общая теория права. : в 2-х томах / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит-ра, 1981. – т. 2.- 360 с.

5. Сергун А.К. Процессуальная правоспособность и правосубъектность (в литературе и в ГПК) / А.К. Сергун // Вопросы науки советского процессуального гражданского права : Труды ВЮЗИ. – Том 38. – М. : Издательство Московского университета, 1975. – С. 72 – 103.

6. Алексеев С.С. Общая теория права : учеб. 2-е изд., перераб.и доп. / С.С. Алексеев. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 576 с.

7. Кодекс адміністративного судочинства України. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2011. – 152 с.

8. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е.Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

9. Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України : навч. посіб. / А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007.- 531 с.

10. Рябченко О.П., Бутенко В.І., Ясинок М.М., Лічман Л.Г., Погрібний С.О. Основи адміністративного судочинства в Україні : навчальний посібник. – Суми : Видавництво «МакДен», 2008. – 200 с.

11. Адміністративний процес : навчальний посібник / Пономаренко Г.О, Комзюк А.Т., Бевзенко В.М. та ін. / [за заг. ред. А.Т. Комзюка]. – Х. : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 212 с.